

Müharibə hekayələrində sənədlilik və bədiiliyin vəhdəti
(Azad Qaradərəlinin “Sevgilim Vətən” adlı hekayələr kitabı əsasında)

Leyla Əliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Sumqayıt Dövlət Universiteti
E-mail: aliyevalayla74@mail.ru

Annotasiya. Təqdim olunan məqalədə Azad Qaradərəlinin “Sevgilim Vətən” hekayələr kitabı müharibə ədəbiyyatı kontekstində tədqiqatə cəlb olunur. Vurğulanır ki, həyat gerçəklərinin bədii ədəbiyyatın sərhədlərinə kəskin müdaxiləsinə şərait yaradan dövrlər və hadisələr həmişə olmuşdur. Müharibə belə hadisələr içərisində ön sırada gəlir. Adətən, ədəbiyyat və müharibənin qarşıdurmasında müharibənin sözlə ifadəsinin və mövzunun adekvat şəkildə çatdırılmasının qeyri-mümkünlüyü düşünülür. İkinci Qarabağ müharibəsinin Azərbaycan xalqının tarixində, eləcə də taleyində oynadığı rol danılmazdır. Ədəbiyyat və müharibə kontekstində Azad Qaradərəlinin yaradıcılığının predmet kimi seçilməsi təsadüfi deyil. Belə ki, yazıçı yaradıcılığında müharibə mövzularına geniş yer vermiş, yaradıcılığının müxtəlif mərhələlərində müharibəyə dair yadda qalan əsərlər yazmışdır. 44 günlük Vətən müharibəsi və Azərbaycan xalqının böyük zəfəri “Sevgilim Vətən” kitabının əsas tematikasını təşkil edir. Bu hekayələrin ortaq cəhəti sənədlilik və bədiiliyin vəhdətində özünü göstərir. Məqalədə bədiilik və sənədliliyin filoloji-terminoloji işığında hekayələr təhlil edilir, hər iki istiqamətin kəsişdiyi və ayrıldığı məqamlara diqqət yetirilir.

Açar sözlər: Vətən müharibəsi, hekayə, sənədlilik, bədii nəsr, zəfər diskursu

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.02.2025; qəbul edilib – 26.02.2025

Unity of documentary and fiction in war stories
(Based on Azad Garadareli’s book of stories called “My Beloved Country”)

Leyla Aliyeva

Doctor of Philosophy in Philology
Sumgayit State University
E-mail: aliyevalayla74@mail.ru

Abstract. The storybook “My Beloved Country” by Azad Garadareli is examined in the context of war literature in the presented article. It emphasizes that there have always been historical periods and events that created conditions for the sharp intrusion of life’s realities into the realm of fiction – war being at the forefront of such events. In the conflict between literature and war, the challenge often lies in the difficulty of expressing war through words and adequately conveying its essence. The role of the Karabakh war in the history and fate of the Azerbaijani people is undeniable. In this context, the selection of Azad Garadareli’s work as the subject of study is not accidental. The author

has consistently devoted significant attention to war themes throughout his literary career, producing memorable works on the subject at various stages.

The 44-day Patriotic War and the Azerbaijani people's great victory are central themes in "My Beloved Country". A common feature of these stories is the blending of documentary elements with artistic imagination. The stories are analyzed through a philological and terminological lens, focusing on how fiction and documentary elements intersect and diverge.

Keywords: Patriotic War, story, documentary, artistic prose, discourse of victory

Article history: received – 12.02.2025; accepted – 26.02.2025

Giriş / Introduction

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının məhsuldar yazıçılarından olan Azad Qaradərəli yaradıcılığa 1970-ci illərdə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində, "Azərbaycan", "Ulduz" jurnallarında dərc olunan hekayələri ilə başlayıb. "Dumduru su" (1987) adlı ilk hekayələr kitabı isə 1987-ci ildə çap olunub. Müəllifin müxtəlif illərdə "Ulartı", "Qar ağılığı", "Burda yer fırlanmırdı" (roman və hekayələr), "Burada kişi var?", "Müharibə uşaqları", "Demokratiya ağıları", "Qadağan zonası" kimi hekayə kitabları və "Şəhərcik", "Kuma-Manıç çökəkliyi", "Əllidən bir kəm", "Morq çiçəkləri", "Ən böyük adam", "Ucubuluq", "Erməni doktorun gündəliyi və Qarabağın qara hekayətləri" kimi romanları çap olunmuşdur. Ədibin bir sıra əsərləri rus, türk, polyak və ingilis dillərinə çevrilmiş, Rusiya, Türkiyə, İran, Polşa və ABŞ-da müxtəlif ədəbi sayt, jurnal və antologiyalarda yayımlanmışdır. Eyni zamanda müstəqil "Yazı" dərgisinin təsisçisi və baş redaktorudur. Son illərdə də "Yazı" dərgisində, mətbu orqanlarda, saytlarda və sosial şəbəkələrdə müxtəlif mətnlərlə çıxış edir, aktiv yaradıcılıqla məşğul olur.

Ədəbiyyat və müharibə kontekstində Azad Qaradərəlinin yaradıcılığının predmet kimi seçilməsi heç də təsadüfi deyil. Belə ki, yazıçının yaradıcılığında müharibə mövzularına geniş yer verməsini müşahidə edirik. O, Birinci Qarabağ müharibəsinin şahidi olmuşdur. Zəngilan rayonunun Qaradərə kəndində anadan olmuş, uşaqlıq və gənclik illərini burada keçirmiş yazıçı kəndi və rayonu ermənilər tərəfindən işğal edildikdən sonra Bakıda məskunlaşmış, qaçqın həyatı yaşamışdır. Yazarın şəxsi təcrübəsi və müşahidə etdikləri yaradıcılığına birbaşa təsir göstərmiş, müharibənin psixoloji travmaları nəsr təhkiyəsində öz ifadəsini tapmışdır. Belə ki, bəzən sərt realist üslub, bəzən isə metaforik-simvolik dil yazarın müharibəni təsvir və təqdimində özünü göstərir.

Əsas hissə / Main part

Azad Qaradərəli yaradıcılığında müharibə mövzusu

Azad Qaradərəlinin müharibəyə dair əsərlərini müharibə və postmüharibə ədəbiyyatı müstəvisində dəyərləndirmək, daha doğrusu, təsnif etmək mümkündür. Həm Birinci Qarabağ müharibəsi, həm də 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə və sonrasında da bir sıra əsərlər yazmışdır. Yazarın əsərləri müharibə və zəfər diskurslarının bədii nəsrə öz ifadəsini necə tapdığını görmək baxımından maraqlıdır. 44 günlük Vətən müharibəsindən əvvəl yazılmış, 2021-ci ildə oxuculara təqdim edilmiş "Erməni doktorun gündəliyi və Qarabağın qara hekayətləri" adlı romanın əvvəlində Azad Qaradərəli yazır:

"Mən bir kənd müəllimi idim. Hərdən hekayələr və məqalələr yazardım. Sonra məktəb direktoru oldum. Kəndimdə ibtidai məktəb orta məktəbə çevrildə, yeni məktəb binası tikiləndə, o məktəbdəki uşaqlar səs-səsə verib oxuyanda özümü dünyanın ən xoşbəxti sanırdım... Sonra ilk kitabım çıxdı. Sonra rayon qəzetində çalışdım. Sonra raykomda işlədim. Sonra 20 Yanvar faciəsi baş verdi və mən

etiraz əlaməti olaraq Sov.İKP sıralarından çıxdım... Sonra... bu sonuncu “sonra” kimi ağır şey olmayıb həyatımda – onda mənim kəndim, rayonum, Qarabağım erməni və rus birləşmələri tərəfindən işğal olundu. Evim, şəxsi kitabxanam, məktəbim, ata yurdum, yaşı bilinməyən qəbiristanım dağıldı... Əlyazmalarım yandı... Özümüza gəlmək, yaralarımızı sarımaq üçün bir az zamana ehtiyacımız vardı. O zamanı ömrümüzdən saymayaq. Yel kimi keçdi üstümüzdən “o zaman” və yaralarımız qaysaq bağladı. Məni isə xilas edən qələmim oldu. Müəllimliyəm ara verib bütün gücümle yazıçılığımı, jurnalistliyimi davam etdirdim. Niyə? Ondən ki, bu boyda dərdin yazılması lazımdı! Yoxsa bizlər hələ də mağarada qış yuxusuna getmiş ayının şirəli pəncəsini yalayan qarışqaların günündə idik: ayı qış yuxusundan ayılar, qarışqa ayılmaz...” [5]

Bu cümlələrdən görüldüyü kimi, müəllifin şəxsi kimliyini təşkil edən komponentlər – xatirələri, təcrübəsi, yaddaşı, ictimai statusu onun bədii yaradıcılığının tikinti daşlarıdır. Tehran Əlişanoğlunun dediyi kimi, “Azad Qaradərəlinin yaradıcılığının mayasında həyat yanğısı, həqiqət yanğısı durur... Yazıçı cəmiyyət həyatında problem(i) görür, gündəmini, publisistikasını təsvir edir və bu heyndə-əsnada Ədəbiyyatın görə biləcəyi işi – İnsan məxrəcini dürüstlüklə müəyyənləşdirir” [2, s.412].

Alimin bu fikirləri ilə razılaşır və əlavə etmək istəyirik ki, A.Qaradərəlinin əsərlərinin əsas ədəbi obrazları müharibəni birbaşa və dolayı yollarla yaşamış, yaddaşında və xatirələrində müharibəyə dair mütləq nəyəsə sahib olan insanlardır. Bu insanlardan bəziləri bədii dünyanın prinsiplərinə uyğun şəkildə obrazlaşdırılmış tiplərdir, bəziləri isə oxucuların da yaxşı tanıdığı real insanlardır. İkinci hal sənədlilik və bədiiliyin sərhədlərini şəffaflaşdırır, həyat və sənət arasındakı məsafə kiçilir, bəzən isə yox olur. Lalə Həsənovanın sənədli nəsrə bağlı mülahizələrində oxuyuruq: “Bədii-sənədli əsərlərdə faktlar müəllif tərəfindən əsərin konsepsiyasına uyğun şəkildə qurulur, seçim aparılır, sistemləşdirilərək ümumiləşdirilir, faktın obrazlaşdırılması baş verir. Hər bir bədii-sənədli əsərdə müəllifin subyektiv yanaşması yer alır. Bu baxımdan eyni dövrdə yaşayan insanların bədii-sənədli əsərlərində eyni hadisələr, mövzular yer alsə da, yanaşma, qiymətləndirmə tərzə müxtəlif olur” [4, s.95].

Hekayə ədəbiyyatın janr hadisəsidir, ona görə də ən real hadisələrdən bəhs etdiyi hallarda belə onun bədiiliyin prinsiplərinə uyğunlaşması və tələbləri ilə uzlaşması şərtidir.

Azad Qaradərəlinin “Sevgilim Vətən” hekayələr kitabı

2021-ci ildə “Mücrü” nəşriyyatında çap olunmuş kitabın annotasiyasında İkinci Qarabağ müharibəsinin qəhrəmanlarına həsr olunduğu yazılıb: **“Hekayələrin çoxu sənədli olsa da, bu mətnlərdə haqqında bəhs olunan igidlər – şəhidi də, qazisi də bir ananın övladı kimi idilər”**. Kitaba daxil olan bütün hekayələri birləşdirən – bir ananın övladı olmaq fikri bədii səciyyə daşıyır. Belə ki, real qəhrəmanları – müharibə iştirakçılarının həyatına dair dəqiq və səhih məlumatlar bədiilik xəttində birləşərək mətnləşir. “Sevgilim Vətən” başlığının bədii məzmunu elə müəllifin ön sözündə özünü aşkar edir. Bu Vətən ona sevdalılarının anadan, atadan, sevdiyi qadından da üstün gördükləri və bildikləri Vətəndir. Kitabda Vətənə sevgi təkə milli təəssübkeşlik və vətəndaş məsuliyyəti kimi səciyyələnmir, bədii hadisə kimi də öz təsdiqini tapmağa çalışır. Bütün bunları əsaslandırmaq üçün kitabdakı hekayələrə nəzər salmaq lazımdır. Kitabdakı hekayələri bir neçə qrupda yerləşdirmək mümkündür: *şəhidlərə həsr olunmuş hekayələr, qazilərə həsr olunmuş hekayələr, müharibəyə xalq və sivil vətəndaş mövqeyini xarakterizə edən hekayələr*.

Şəhidlər əbədi və ədəbi obrazlar kimi

Kitabın ilk hekayəsi Milli Qəhrəman Polad Həşimovun xatirəsinə həsr olunmuş “Polad kimi...” adlı hekayədir. Əsərin kompozisiyası diqqət çəkir. Belə ki, bu kiçik mətn *Proloq, 1. Doğuluş, 2. Ana, 3. Övlad, 4. Qadını, 5. Əsgəri, Epiloq. Məzardan qalxan nida* (General Polad Həşimovun məzarda monoloqu) və sonradan əlavə olunmuş “Ən sonda” adlı hissələrdən ibarətdir.

Proloq hissəsində dəmir, polad, insan bağlamında metaforik model qurulur. Dəmirin insan işi olmadığı, şeytanın da bixəbər olduğu, mənşəyini göylərdən aldığı bildirilir. İnsan və dəmir arasındakı münasibətdə qorxu hakimdir, çünki dəmir insanı hər zaman kəsib. Lakin insan dəmiri cilalayır polada dönüştürə bilib. Bundan sonra dəmirə heyran olan insan öz oğullarına da Polad adı qoyur. Proloq polad və Polad bənzətməsindən çıxış etsə də, bütün Poladlardan fərqli bir Poladdan danışacağından bəhs edir və oxucuya xitabən *“Gözüm oxucu!... Poladı sən doğdun, oxucum – xalqım! Bu kitabı sənə həsr etdim...” sözləri ilə bitir* [6, s.8].

Hekayənin struktur bölgüsü Şərq ənənəsinə xas “Xəmsə” modelini xatırladır. Proloq, epiloq və əlavəni çıxsaq, mətn 5 əsas hissədən ibarətdir. Belə deyə bilərik ki, müəllif Polad Həşimov kamilliyini və əməli qəhrəmanlığının bitkinliyini ifadə etmək üçün belə bir struktur seçir. Müəllifin peşəkarlığı bu kompozisiyanın həcmcə kiçik mətnlə həll etməsindədir. Dastanlarda, eləcə də məsnəvilərdə qəhrəmanların doğuluşu diqqət mərkəzində olur. Bir qəhrəmanın hekayəsi mütləq olaraq onun doğuluşu ilə başlar. Bu hekayədə doğuluş əsgər çəkməsi ilə atılan ilk addımdan başlayır. Hekayənin bu hissəsi III şəxsin təkində nəql olunsay da, baxış və mövqə Polad Həşimova aiddir. Mətnin ikinci hissəsi “Ana” adlanır və Polad Həşimovun anasının *“Mənim qədər çoxuşaqlı ana dünyada tapa bilməzsən. Mən çox xoşbəxt anayam, Poladın, Poladların anasıyam axı”* tezisinin bədii həllinə əsaslanır. “Övlad” adlı üçüncü hissə Polad Həşimovun övladının dilindən yazılıb. Əsgərlərinin “paşam” deyərək müraciət etdiyi bir atanın övladı olmağın qürur hissini ifadəsi bu hissənin məzmununu doldurur. Dördüncü hissədə (“Qadın”) Polad Həşimovun həyat yoldaşının dilindən “generalın qadını olmağın şərəfi” qısa və emosional nitqlə ifadəsini tapır. “Əsgəri” adlı beşinci hissə Polad Həşimovun səngərdə əsgəri olmamış, lakin mənəvi olaraq özünü generalın əsgəri hesab edən, şəhid Cəbrayıl Dövlətzadənin dilindən təqdim olunur. Gənc özünə Vətən, rəhbər və əqidə müəllimi bildiyi Generalın məzarı önündə and içir və intiqam alacağına söz verir.

Hekayənin ən emosional hissəsi Generalın məzarda monoloqu kimi təqdim olunan epiloqdur. Bu monoloq vasitəsilə yazar gerçək həyatda General Polad Həşimovun ölümünün Azərbaycan xalqını ayağa qaldırmasının uğurlu bədii həllini tapa bilmişdir. Yazıçı gerçək həyatdakı həqiqəti bədii həqiqətə çevirməyi bacarmışdır. Hekayədə Polad Həşimovun məzardan xalqa səsəlməsi ilə ölümündən sonra xalqı köklədiyi savaşı ruhu bir-birini tamamlayır. Bu sənədlilik və bədiiiliyin müharibə ədəbiyyatında vəhdət yaratmasına yaxşı nümunədir. 2020-ci ildə yazılmış və əvvəlcə saytlarda dərc olunmuş hekayəni müəllif 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra bu kitaba salarkən “Ən sonda” adlı əlavə artırmışdır. Polad paşanın başladığı bu davanın Azərbaycanın qələbəsi ilə başa çatmasını fakt kimi hekayənin sonuna əlavə etmişdir. Bu da müharibəyə dair yazılan əsərlərdə sənədliliyin bədiiyə müdaxiləsinin labüdlüyünün bir göstəricisidir.

Kitabın ikinci hekayəsi “Mübarizlər” adlanır və Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimovun xatirəsinə həsr olunub. Struktur baxımından müəyyən qədər birinci hekayəyə bənzəsə də (belə ki, bu hekayə 6 hissədən ibarətdir), fərqli məqam hekayənin hissələrinin müxtəlif illərdə yazılmasıdır. 2020-ci ildə yazılmış “Mübariz İbrahimovun yazısı” adlı birinci hissədə Mübarizin yazısını yazmaq cəsarətini axtaran və arayan bir müəlliflə rastlaşırıq. Şəhidliyin fəlsəfəsinə aşina olmadığını söyləyən yazar: *O YAZI məni neçə vaxtdır tərpədir, laxladır, incidir, əzir, sıxıb suyumu çıxardır. Və anlayıram ki, o yazıya doğru yol getməkdəyəm. Tanrı yolumu qısa eləsin...”* [6, s.15] deyir. Bu hissəni hekayənin müqəddiməsi hesab etsək, geriye qalan 5 hissə bizə yenə kamillik modelini xatırladır. Mübarizin hekayəsi təlatümlə başlayır, qəhrəmanın qəlbini bürüyən təlatüm hissi və öz yolunu axtarışı bədii həllini tapıb. Yol konsepti bütövlükdə bu hekayənin əsasını təşkil edir, növbəti hissə elə “Yol” adlanır. “Təlatüm” adlanan hissədə Mübariz İbrahimovun mövqeyi əsasdır, nəql dostuna daxili müraciət şəklindədir. “Yol”da isə dostunun gözündən və dilindən Mübarizin öz yolunu tapdığını görürük. “Ordu adam” adlı hissədə isə Mübariz İbrahimovun qəhrəmanlığını səciyyələndirən hadisənin – təkbaşına düşmən ordusunu məğlub etməsinin təsviri verilmişdir. Şəhidlik qərarı və inanılmaz qəhrəmanlığı bədii səliqə ilə öz əksini tapmışdır. “Əfsanə” adlanan hissəni isə yazıçı Azad

Qaradərəlinin özü nəql edir. Bu hadisənin baş verdiyi vaxt (2010) radioda uşaq redaksiyasında işlədiyini qeyd etməklə, tarixi rəqəmləri və faktları olduğu kimi sıralamaqla sənədli nəsrin tələblərinə uyğun davranır. Hamı üçün əfsanəyə çevrilmiş Mübariz İbrahimovun 10 il sonrakı müharibə qəhrəmanlarının – o zaman 10-11 yaşlı uşaqların qəlbində əkdii toxumlara eyham edir. Mübarizin ruhunun əbədi rahatlıq tapdığını söyləyir. Hekayənin sonucu hissəsi “Mübarizlər” adlanır və Şəhidlər xiyabanına ziyarətə gedən yazarın qarşılaşdığı mənzərənin təsviri ilə yekunlaşır. Mübariz adını daşıyan bir qrup oğlan məktəbli təsvir etməklə yazıçı öz ideoloji mövqeyini də ortaya qoyur. Mübariz İbrahimov kimi qəhrəmanlar mübarizlər ordusu yetişdirirlər.

“*Polkovnikin son döyüşü*” adlı hekayə isə Milli Qəhrəman Şükür Həmidovun və Xocalıda şəhid olan iki yaşlı körpənin xatirəsinə ithaf olunub. Hekayənin strukturunda mətn mətn içindədir. Belə ki, dağ konsepti ilə başlayan hekayədə Polkovnik öz əsgərlərinə Xocalıda baş vermiş bir əhvalatı danışır. Lakin əhvalat həmin hadisəni yaşamış qadının dilindən və kursivlə verilir. İki yaşlı körpənin anasının kürəyində gülləyə tuş gəlməsi və ananın bundan bixəbər yola davam etməsi, daha sonra oğlunun ölümünü öyrənməsi bu əhvalatın əsasını təşkil edir. Körpə balanın öz anasını düşməndən qoruması əsgərləri Qubadlı döyüşünə səsləyən və qalibiyyətə kökləyən motivə çevrilir. Bu döyüş polkovnikin son döyüşü olsa da, əsgərləri onun ölümsüz olduğu qənaətindədirlər. Beləcə, hekayənin əvvəlindəki dağ konsepti ucalıq, ölməzlik və əbədilik kimi mənə çalarları ilə Polkovnikin ölümsüzlüyünü ifadə edir.

“*Noçuyev taktikası*”, “*Dəyişim*”, “*Bir cavan*”, “*Torpağa qan töküləndə Vətən olur*”, “*Heysiyyət*” hekayələri müvafiq olaraq Vətən şəhidlərimiz Surxay Noçuyevə, Xudayar Yusifzadəyə, Həsən Rzazadəyə, Cavid Həsənova, Teymur Abbasova ithaf olunmuşdur. Bu hekayələri birləşdirən əsas xətt qəhrəman şəhidlərin şücaəti, vətənpərvər əqidəsi və sevgisi ilə yanaşı, hekayələrdə gerçək faktların bədii emosional ovqatda təqdimatı şəklindədir. Belə ki, yazıçı faktlardan çıxış edir, şəhidlərimizin gerçək qəhrəmanlıq hekayələrini qələmə alır. Digər tərəfdən *şəhidlərimizin xalqın zehmində yaratdığı obrazlarını tamamlamaq misiyası daşıyır*. Qeyd etdiyimiz kimi, Azad Qaradərəlinin “*Sevgilim Vətən*” kitabına daxil olan bütün hekayələr real insanlara – qəhrəman və şəhidlərimizə həsr olunub. Buna görə də, hekayələrin arxa planı hadisələr dəqiq və faktiki göstəriciləri ilə birlikdə mətnləşir.

“*İtkin*” adlı hekayə isə Vətən müharibəsi itkinlərinə ithafən yazılıb. Daha doğrusu, müəllif mətn altında qeyd edir ki, bu hekayə ünvanlı olub, Məhəmmədəli İbrahimiyyə həsr edilib. Sadəcə olaraq hekayə saytda dərc olunanda ailə üzvlərinin ümidləri qırılmasın deyərək ünvanı göstərilib. Sonradan itkin hesab edilən gəncin nəşi tapılaraq Şəhidlər məzarlığında dəfn edilmişdir. “*İtkin*” hekayəsində bir səsin onu çağırıldığını bildirərək mətnə başlayır. Səsin özü var, amma sahibi yoxdur. Bu səsləri anadil quşları, qeybdən gələn ilahi səs, keykidar quşunun səsi ilə müqayisə edir. Uşaq illərini, qonşuları Əmir dayını, anası Səlbina xatırlayır. Əmir dayının keykidar quşunu vurmasını, anasının evlərinə bəla gələcəyi ilə bağlı qorxusunu, daha sonra Əmir dayının yeganə oğlunun Birinci Qarabağ müharibəsində itkin düşməsinə yazır. 28 il əvvəl baş vermiş bu hadisədən sonra Əmir dayının arvadının gözlərinin kor olmasını, yalnız oğlunun gəlib əlini sürtsə, açılacağına inamını öyrənirik. Bu məqamda “*Kitabi-Dədə Qorqud*” dastanından Beyrəyin atası Baybörənin gözlərinin ağlamaqdan tutulması epizodunu xatırlayırıq. Bu da qaranlıq/zülmət dünya modelini ifadə edir. Oğlu itkin düşmüş ananın dünyasındakı qaranlığı ifadə etmək üçün yazıçı gerçək hadisə ilə folklor motivini birləşdirir. Hadisənin emosional qatını artırdığı kimi, estetik məzmununu da dərinləşdirmiş olur. Ardınca yazıçı (Azad Qaradərəlinin özü) həyat yoldaşının şagirdi olmuş gəncin (Məhəmmədəli İbrahimiyyənin) hekayəsini min yaşlı kəlmələrin – milyonlarla şəhidi ağlamış bayatı və ağularla, bir sözlə, folkordan gələn parçalarla vəhdətdə nəql edir. Hekayənin sonunda dağları, itkini, keykidar quşunu bir araya gətirir. Folkorşünas Bəhlul Behcətin topladığı bayatılardan birini xatırlayır:

*Qarşımızda bir dağlar,
Bir düğünlər, bir dağlar,
Keygidar evli aşiq,
Bir sən qaldın, bir dağlar... [6, s.62]*

Ardınca dağları, Əmir dayının itkin oğlunu, yoldaşının itkin şagirdini, evi başına uçan Sarı Aşığı, qəbri belə olmayan Bəhlul Behcəti, və itkin quş – keygidarı bir cümlənin içinə yerləşdirir. Hekayə “affff”, “üffff” naləsi ilə bitir. Göründüyü kimi, bu hekayədə bədilik öz həllini folklor motivləri hesabına tapıb.

Vətən şəhidi Elçin İsmayılovun xatirəsinə həsr olunmuş “*Gözəgörünməzlər*” adlı hekayədə dərviş təkkəsi, 3, 5, 7 rəqəmlərinin simvolikası, tək və ümuminin məzmunu, sirr konsepti birləşərək hər kəsə qapalı, Vətənə açıq olan Xüsusi Təyinatlıları və 23 yüksək çinli düşmən zabitini təkbaşına məhv etmiş kapitan Elçin İsmayılovun bədii obrazının yaradılmasında iştirak edir.

“Yaz” hekayəsində isə Vətən müharibəsi şəhidi Oktay Səfərovun xatirəsi yaz-qış antitezasında obrazlaşır. Ucalıq və alilik mərtəbəsi şəhidlik ilə yazın ruhu müqayisə predmetinə çevrilir.

Kitabın ən ağırlı hekayələrindən biri də “*Vətənin yetimi*” adlanır və şəhid Əmrah Rəcəbovun xatirəsinə həsr olunub. Hekayə *Müəllif, Mən, Riyaziyyat müəllimi, O, Nəzrin, Bacı, Dayə* adlı hissələrin növbələşməsi şəklində qurulub. Müəllif hekayəyə necə başlayacağını bilmir və mənəvi sarsıntı yaşadığını qeyd edir. Çünki bu mətn internatda böyümüş Əmrah Rəcəbova ithaf olunub, müxtəlif baxış bucaqlarından Əmrah bu Vətənin övladı kimi obrazlaşır: “*Mən sağlığımnda heç kimin oğlu ola bilmədim... Amma öləndə Vətənin balası oldum... Hə də, deyirlər şəhidlər Vətənin övladlarıdır axı... Axır ki, ziyəm tapıldı...*” [6 s.85] Hekayədə bioqrafik detalların bədilik müstəvisində genişləndirilərək obrazın ərsəyə gəlməsi ilə yekunlaşdığını görürük. Bu hekayədə də Azad Qaradərəli ölümündən sonra qəhrəmanı danışdırır, lakin real dünyanın parametrlərinə uyğun olmayan bu akt şəhidlərin ədəbiliyi və ölməzliyi fikri ilə səsleşir və mətndə yad, süni effekt kimi görsənmir, təbii qanunauyğunluq kimi özünü doğruldur.

Vətən müharibəsi şəhidi Sənan Abdullayevə ithaf olunmuş “*Kitabçı*”, şəhid Rövşən İsmayılova ünvanlanmış “*Şərəf toxumları*”, şəhid Samir Səriyevin xatirəsinə həsr olunmuş “*Qurd simgəsi*” hekayələrində də bioqrafik detalların bədiliklə sinkretik vəhdəti, şəhidlərin xalqın zehmindəki obrazını qorumaqla daha təkmil modeldə təqdim edilməsi ilə rastlaşırıq.

Kitabla eyni adı daşıyan “*Sevgilim Vətən*” radio-povesti isə Vətən müharibəsinin yeganə qadın şəhidi Arəstə Baxışovanın xatirəsinə ithaf olunub. Povest nağıl dilinin yüyrəkliyində yazılıb. Yazar yaraları sağaldan tibb bacısının özünün yaddaşında “*Arəstə yarası*”na çevrilməsini söyləməklə başlayır. Bu mətni şəhid tibb bacısının qanı qurumayan yarasına sarğı kimi yazdığını qeyd edir. Mətnin strukturunu da *üç sarğı* şəklində qurur. Bu sarğılar *Müəllif, Arəstə, Ana, Mayor, Əsgər Mirələmli, Detdom uşağı, Sirac, Oğul, Xüsusi Təyinatlı, Polkovnik, Gültəkinin silueti, Riçard Lapaydis, Nar kolları, Sürücü, Qızı, Oğlu, Yaralı əsgər, Sürücü Hətəm, Tələbə yoldaşı, Təlimçi, Epiloq* kimi başlıqlarda təqdim olunur. Müəllif Arəstənin qəhrəmanlıq hekayəsi və cəsarətini Birinci Qarabağ müharibəsi şəhidi Gültəkin Əsgərova, tibbi mədrəsə tikdirmiş II Qılınc Arslanın qızı Göhvər Nəsibə sultan, dünya şöhrətli Florens Naytinqeyllə müqayisələr apararaq anladır, 3000 şəhidin tək bacısının xalqın zehində və ruhundakı əbədi obrazını ədəbiyyatın dünyasına ötürməyi bacarır. Şəhidlərə ithaf olunmuş hekayələrin ümumi göstəricisi kollektiv düşüncənin obrazlarının canlandırılmasıdır. Şəhidlər haqqında fikir və qənaətlərə kollektiv yaddaş və zəhin qərar verir. Poladlar, Mübarizlər doğuran xalq öz şəhidlərini də kollektiv zehnin yaddaşında bəlli və uca yerlərə yerləşdirə bilir. Ona görə də hekayələrin missiyası qəhrəmanı tanıtmağın ötəsindədir və daha üstün niyyətdədir. Əbədilik statusunu və bu statusu dolduran məzmunun bədii bərpasına söykənir.

Qazilər haqqında hekayələr: müharibəni xatırlamaq

Qazi sözü *“hücum etmək, savaşımaq, yağmalamaq; din uğrunda cihad etmək”* mənasına gələn *gaza (gazve)* kökündən gəlir. Hz. Peyğəmbərin şəhidlik və qaziliyin fəzilətləri barədə sözləri qaziliyin dəyərini artırmış, *“ölərsəm şəhid, qalarsam qazi”* düsturunun ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur [3]. Türk-islam mədəniyyətində şəhidlik və qazilik insani dəyərlərin ən üstünü hesab edilmiş və bugün də davam etməkdədir. Azad Qaradərəlinin *“Sevgilim Vətən”* kitabına qazilərə həsr olunmuş mətnlər də daxil edilmişdir. Qazi Orxan Məmmədşadəyə (Körpə *“əsir”*), qazi Vidadi Ağagülöva (*“Ürəyinnən vurulan”*), Sərvin Cavadşadəyə (*“Mən də şəhidəm”*), Vətən müharibəsi zamanı itkin düşən, sonradan sağ olduğu üzə çıxan qazilərə (*“Komadan sonra”*), qazi Kamran Həməzəyevə (*“Doqquzuncu cəhd”*) ithaf edilmiş hekayələrdə sənədlilik və bədiiyyətin vəhdətinin fərqli formalarına rast gəlirik.

*“Körpə *“əsir”* hekayəsi dağların damarını qırıb keçən top səsi ilə başlayır. *“Müharibə məşını hər şeyin ağası olaraq digər səsləri batırmış, yeganə qalib kimi ərşi-kürşü lərzəyə salmışdı”* [6, s.113].* Gerçək müharibədə Qazi Orxan Məmmədşadənin erməni uşağı ilə rastlaşması və humanist davranışı hekayənin əsas mövzudur. Bu məlum faktı müəllif tamamilə bədiiləşdirərək təqdim etmək üsulunu seçir. Hətta hekayədə müəllifin özünün *“Günəş tutulan yerdə”* adlı romanına istinad da edilir. Hekayədə qarşımıza çıxan personajın adı İntiqamdır, o, 1992-ci il fevralın 30-da meşədə, qarın üstündə doğulmuşdur. Anasını xilas etmək mümkün olmamış, elə meşədəcə dəfn etmişdilər. Ermənilər onları gülləyə tutanda körpə qolundan yaralanmış, nənəsi onun adını İntiqam qoymuşdur. Aradan 28 il keçdikdən sonra Vətən müharibəsində iştirak edən İntiqam ermənilərin tərkdikləri evlərin birində körpə uşaq tapır. Qucağındakı çağanın erməni uşağı olmasını heç aqlının ucundan keçirmir, körpənin boynuna toxunan ilıq nəfəsi ona müharibəni unutturur. Azad Qaradərəli bununla da erməni xislətinə qarşı Azərbaycan əsgərinin humanizmini qoyur. Bu niyyətini bədii müstəvidə həllini vermək üçün İntiqamın hekayəsinə doğuluş anını və ermənilər tərəfindən hələ körpə ikən qolundan yaralanmasını əlavə edir. Fevralın 30-unu seçməsi ilə gerçəkdə bu hadisənin olmadığını, qazi Orxan Məmmədşadənin həyat hekayəsi ilə üst-üstə düşmədiyini göstərir. Xalqın ruhunda doğulan və böyüyən intiqamın obrazlaşması hadisəsi kimi başa düşülür.

“Ürəyinnən vurulan” adlı hekayə isə *“Maştağa”* ləqəbli Vətən müharibəsi qazisi Vidadi Ağagülöva həsr olunub. Hekayədə müəllif zəruri qeydlər zamanı mətnə müdaxilə edir, hekayənin əsas məzmunu qazinin dilindən, I şəxsin təkində verilir. Bu hekayədə ürək konsepti ön plandadır: *“Mən 27 ildir ürəyində qəlpə daşıyan adamam. İnanmırsınız, ayağımı Qarabağa basan günnən ürək ağrılarım dayandı. Torpaq həm də məlhəmmiş...”* [6, s.123] Birinci Qarabağ müharibəsinin məğlubiyyət diskursu və Vətən müharibəsinin qalibiyyət diskursu qarşı-qarşıya gətirilir. Hekayənin əvvəlində *“ürəyindən vurulmaq”* ifadəsinin leksik çalarında fiziki hadisə – insan ürəyinin düşmən gülləsi ilə yaralanması dayanır, hekayənin sonunda isə *“ürəyindən vurulmaq”* məcazlaşır, *Qarabağda vurulmaqla başlanan yol Qarabağa vurulmaqla yekunlaşır.*

“Mən də şəhidəm” (Qazi Sərvin Cavadşadəyə) hekayəsi isə suallarla başlayır və hekayə bütövlükdə daxili monoloq şəklindədir. Vətən müharibəsi qazisi Sərvin Cavadşadənin hekayəsi sosial şəbəkələrdə və mətbuatda öz əksini tapıb. Döyüşlərin birində yanında mərmi partlayan və kantuziya almış hərbcimiz müharibədən öncəki həyatını xatırlamır. Təskinliyini göyərçinlərlə vaxt keçirməkdə tapır. Azad Qaradərəli qazinin döyüş hekayəsinə yetərinə bələddir. Hadisənin emosional dərinliyini vermək üçün qazinin itmiş yaddaşına daxil olmaq yolunu seçir. Qısa cümlələr, ard-arda gələn suallar və özünü axtaran ifadələrlə qazinin düşdüyü situasiyanın ağırlığını oxucu duya bilir. Yaddaşında qalmış müharibənin səsini o belə ifadə edir: *“Səs demişkən... Mənə yalnız səslər çatır. Gecələr top səsi, tank səsi, avtomat şaqqıltısı, bir də *“ay ana”* deyib bağıran yaralı əsgər səsləri...”* [6, s.128] Azad Qaradərəliyə görə o əsl şəhiddir, canını-qanını itirməsə də, yaddaşını itiribdir.

“Komadan sonra” hekayəsində daxili təhlil və III şəxsin təkində nəql sinkretik şəkildədir. Müharibədə ağır yaralanmış, öldüyü sanılan, bir neçə gün sonra xəndəkdə gözünü açan hərbcinin bir ay komada qalması, bu müddət ərzində ailəsinin onun öldüyünü düşünməsi hekayənin fabulasını

təşkil edir. Qazinin komadan ayrılması və ailəsi ilə “ölümdən sonrakı” görüşünün ağrısı dərin psixologizmlə işlənmişdir. Müharibənin insanların həyatına ağır və sarsıdıcı zərbəsini, psixoloji sarsıntılarını ifadə edən hekayədə həyat faktının bədiilik prizmasından xüsusi həssaslıqla işləndiyini görürük.

“Doqquzuncu cəhd” (Qazi Kamran Həməzəyevə) hekayəsində tankçı Kamran Həməzəyevin başına gələnlərdən bəhs edilir. Doqquzuncu cəhdində hərbi səfərbərlik idarəsi onu döyüşə aparır. Həzi Aslanov kimi tankçı olmaq istəyi və döyüşlərdə başından keçənlər bir-birini tamamlayır. Hekayədə əqidə və iradə qəhrəmanının yolunu toxuyan əsas komponentlərə çevrilir.

Ümumiyyətlə, “Sevgilim Vətən” kitabının qazilərə həsr olunmuş mətnlərində müəllifin sözü əksər hallarda qazilərin özünə verdiyini müşahidə edirik. Qazilik istənilən halda müharibədən sonra verilən statusdur. Ona görə də bu tip hekayələrdə daxili monoloq, daxili təhlil, söhbət, xatirə, yadasalma kimi vasitələrdən istifadə edərək ən yaxın postmüharibə dövründə müharibəyə baxışı sərgiləmək daha adekvat yoldur. Azad Qaradərəli də bu üsulu seçir. Onu da qeyd etmək lazımdır, bütün hekayələr yazıçının şəhid və qazilər haqqında geniş informasiya topladığını, araşdırmalar apardığını, müəyyən məqamlarda birbaşa ünsiyyətə keçdiyini göstərir. Çünki sənədli nəsrin əsas xüsusiyyətlərindən biri budur ki, *“Sənədli nəsrin əsasında geniş məqsədyönlü tədqiqat işi durur. Yazıçı sənədli əsər yazmamışdan öncə tarixi sənədləri və faktları öyrənir, arxivi araşdırır, qismən tarixçi alim kimi fəaliyyət göstərir. Xatirələr, memuarlar, gündəliklər, məktublar, portretlər, fonogrammalar (səs yazısı), şahidlərin qeydləri, rəsmi kağızlar, göndərişlər, yol təəssüratları sənəd kimi qəbul edilə bilər”* [1, s.35].

Xalq, kollektiv yaddaş və müharibə

“Sevgilim Vətən” kitabına daxil olan üçüncü qrup hekayələr isə müharibənin qeyri-hərbçilər aspektindən dəyərləndirilməsi baxımından maraqlıdır. “Qumru yuvası” hekayəsində məğlub, amma məğrur xalqın içində ölməyən ümidlərini (evin damına sançılmış bayraq) görürük, düşmən qradlarının dağıtdığı həyat-bacada qumru quşunun ölümündə rəmzləşən bədbin əhval-ruhiyyə və intiqam duyğusu hekayənin sonuna doğru öz yerini qalibiyyət müjdələrinə verir. Müharibə və zəfər diskursları ölmüş qumrunun yerinə özünə yeni tay tapan qumrunun nəğməsində qarşı-qarşıya gətirilir. *“Hər gün üzünü tərəş edən kişi”* hekayəsində altmışını yenicə adlamış, son bir neçə ayın içində əməlli-başlı dəyişmiş, idarəolunmaz, adamayovuşmaz, görkəmini itirmiş birinə çevrilmiş yaşlı kişinin həyatındaki dəyişliklərdən danışılır. Bu hadisə 44 günlük Vətən müharibəsi idi. İsmi kişi qızından eşitdiyi bu xəbərdən sonra hər gün üzünü tərəş etməyə, səliqəli geyinməyə və ziyalı mövqeyini qorumağa çalışır. Üzündəki qırıqları da itən qocanın xoşbəxtliyi qaçqın statusunun artıq onun üzərindən götürələcəyi ilə bağlı idi. *“Nə hikmətdirsə...”* hekayəsi Vətən müharibəsinin qaynar vaxtlarında bütün təqaüdünü əsgərlərə göndərmiş Hikmət babaya ehtiramla yazılmışdır. Xalqın ümumi nisgili olan Qarabağın bu xalqı necə həmrəy etməsi hekayənin əsas mövzusunı təşkil edir.

“Xəndək” hekayəsində Tovuz hadisələri, 27 illik xatirələr, Vətən müharibəsinin başlanması, torpaqların işğaldan azad edilməsi, torpaq qoxusu bədii detalında birləşir, mətnin süjetini hörür və kompozisiyasını qurur.

“Bursanın səsi” hekayəsində nəvəsinə Bursa adını vermək istəyən 80 yaşlı qocanın soy keçmişi, Bursa ilə, Nuru Paşanın Qafqaz İslam Ordusu ilə bağlantısı sənədli faktlar kimi hekayəyə daxil edilir. Babasının, atasının görmədiyi Bursanı görəcək qoca xəyallara dalır və bu zaman körpə nəvəsinin səsi gəlir. Hekayə qocanın gəlinə müraciətlə: *“– Ay qızım, Bursanın səsi gəlir...”* cümləsi ilə bitir. Mətnin yazılma tarixi 2020-ci ilin iyun ayına təsadüf edir. Görünür ki, müəllif *“Bursanın səsi”* ifadəsində Vətən müharibəsinin müjdəsinə işarə edir. *“Türk Əli”* hekayəsi də bu mətnin semantik-məntiqi davamı kimi, Türk dünyasının vəhdəti, qırılmaz keçmiş və soy əlaqələri üzərində dayanır. Son iki hekayə zəfər diskursunun tarixi köklərinə enmək baxımından maraqlıdır. Müəllif

Vətən müharibəsində Azərbaycan–Türkiyə qardaşlığının zəfərin qazanılmasındakı rolu və missiyasına diqqət çəkir.

Müxtəlif səpgili bu hekayələri birləşdirən əsas məqam məğlubiyyətdən zəfərə trayektoriyasının mənəvi-sosial, bədii-psixoloji, tarixi-ictimai paralellərdə təsviridir. Bütöv xalqın, xalqın ayrı-ayrı fərdlərinin müharibəyə münasibəti və qələbə ovqatına köklənməsi hekayələrin bədii predmetinə çevrilir. Bununla da o, *müharibəyə sevinən xalqın bədii modelini* yaradır.

Kitabda “Gəncəli körpənin monoloqu”, “Kəşfiyyatçının bir gecəsi”, “Şuşa adlı qızcığaz”, “Babama deyərsiniz ki...”, “Şüşə heyyy...”, “Mkırtıça məktub” adlı kiçik hekayələr də yer alıb. Bu hekayələrdə günahsız qurbanlar vermiş Vətənin 27-28 ilik tarixi və taleyi bədii ədəbiyyatın süzgəcindən keçirilir. Əvvəlki xatirələr indiki zamanla qarşılaşdırılır. Təsadüfi deyil ki, Suqovuşandan Səfərin dilindən məktub şəklində yazılmış sonuncu hekayə “*..mən ürəyiyuxa adamam. Amma daha ürəyimə daş bağlamışam, ay Mkırtıç. Bax səni hədələmirəm, xəbərdar eliyirəm. Çıxın gedin bizim torpaqlardan. Daha mən o mən deyiləm. Gəncədə qana bələnən balalarımın qanı mənən çətin gedər. Ürəyimin üstündəki o daşı götürüb sənə atsam, onun altından çıxma bilməyəsən. Əlimin ağır olduğunu bilirsən axı...*” [6, s.245] cümlələri ilə bitir. Belə ki, bu cümlələr artıq qalib və məğrur xalqın düşüncəsini, mövqeyini əks etdirir.

Nəticə / Conclusion

Kitaba daxil edilmiş bütün hekayələri sənədlilik xəttində birləşdirən əlamətlərdən biri şəhidlərimizin, qazilərimizin rəsmlərinin də müvafiq hekayələrdə yer almasıdır. Şəhidlər barədə reportajlar, qazilərin müsahibələri, məqalə və publisistik yazılar, şəhid ailələrinin və yaxınlarının söylədiklərinə hekayələrin informativ bazasını təşkil edir. Lakin Azad Qaradərəli reallıq effektini qorumağa çalışdığı kimi, bədii dünyanın obrazlı-məcəzalı dilinin qanunlarına və tələblərinə də tabe olur. Şəhidlərimizin və qazilərimizin əbədi obrazlarını bədii çalarlarla təqdim etməklə isə, onları həm də ədəbiyyat dünyasının qəhrəmanlarına çevirə bilir.

Ədəbiyyat / References

1. Babayeva A. Sənədli nəsrin problemləri ((Mustafa Çəmənlinin “Fred Asif” və “Mübariz” adlı sənədli povestləri əsasında) // – Sumqayıt Dövlət Universiteti: “Elmi xəbərlər” jurnalı, 2017. Cild 13, № 2, s.35-39.
2. Əlişanoğlu T. Mənim tanıdığım Azad // Əlişanoğlu, T. Müstəqillik körpüsündə keçənlər. – Bakı: Elm və təhsil, 2015, s.408-414, s.412.
3. Gazi [Elektron resurs] <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi/10/03/2024>
4. Həsənova L. Bədii-sənədli nəsr: janr xüsusiyyətləri və tipologiyası // Türk dünyası. Dil və Edebiyat Dergisi / Journal of Language and Literature. – Ankara, 2018, sayı: 45, s.93-104.
5. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/616861>
6. Qaradərəli A. [Elektron resurs].Erməni doktorun gündəliyi və Qarabağın qara hekayətləri. Romandan parça. <https://edebiyat.az/proza/352-azad-qaradereli-ermen-doktorun-gundely-ve-qarabagn-qara-hekayetler-romandan-parca.html>
7. Qaradərəli A. Sevgilim Vətən. Hekayələr. – “Mücrü” nəşriyyatı, 2021, 248 s.

**Единство документального и художественного в военных рассказах
(по мотивам книги рассказов Азада Гарадарели «Моя любимая страна»)**

Лейла Алиева

Доктор философии по филологии

Сумгаитский государственный университет

E-mail: aliyevaleyla74@mail.ru

Резюме. В представленной статье сборник рассказов Азада Гарадарели «Севгилим Ватан» рассматривается в контексте военной литературы. Подчеркивается, что всегда были периоды и события, создававшие условия для резкого вмешательства реалий жизни в границы художественной литературы. Война занимает центральное место среди таких событий. Обычно в конфликте литературы и войны учитывается невозможность выразить войну словами и адекватно передать предмет. Роль Второй Карабахской войны в истории и судьбе азербайджанского народа неоспорима. В контексте литературы и войны выбор творчества Азада Гарадарели в качестве исследуемой темы не случаен. Таким образом писатель уделял в своем творчестве большое внимание военной тематике и на разных этапах своего творчества написал запоминающиеся произведения о войне. 44-дневная Отечественная война и великая победа азербайджанского народа – главные темы книги «Моя любимая страна». Общая черта этих рассказов проявляется в единстве документального и художественного. В статье рассказы анализируются через призму филолого-терминологических аспектов художественного и документального кино, обращая внимание на точки пересечения и расхождения обоих направлений.

Ключевые слова: Отечественная война, рассказ, документальный фильм, художественная проза, дискурс победы